

УДК 343.985.7

**КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ
ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ АБО У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ
ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ**

Помазан С. Г.

Запорізький Класичний приватний університет

У статті розглядаються питання кримінологічної кваліфікації обставин і способів навмисного вбивства. Автор бере на себе сміливість описати способи вчинення умисних вбивств, враховуючи сучасну структуру, кримінальних обставин місця події та кримінального рішення

Ключові слова: вбивство, умисне вбивство, механізм скоєння злочину, необхідна оборона, перевищення заходів.

Скоєння злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоча і з перевищенням меж необхідної оборони, в праві вважається обставиною, пом'якшувальною відповідальності. Значення перевищення меж необхідної оборони як пом'якшувальної обставини найвиразніше проявляється у справах про вбивства. Кримінальний кодекс України одним з видів вбивства при пом'якшувальних обставинах визнає вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 УК України).

Скоєння вбивства при перевищенні меж необхідної оборони свідчить про відносно меншу небезпеку злочину через низку обставин. Передусім основою для пом'якшення відповідальності за цей злочин являється його мотив, а саме - прагнення захистити інтереси держави, громадські інтереси, життя, здоров'я, особу або права того, що обороняється або іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Несподіваність нападу затрудняє правильне орієнтування того, хто обороняється, внаслідок чого він не завжди вміє розмірити характер і небезпеку посягання з характером і небезпекою оборони. При вбивстві в результаті перевищення меж необхідної оборони винний часто знаходиться в стані сильного душевного хвилювання, викликаного нападом потерпілого, і не контролює свої дії в такому ступені, щоб його оборона повністю відповідала інтенсивності посягання. Усі ці і ряд інших ознак вбивства, здійсненого при перевищенні меж необхідної оборони, дає основу розглядати склад цього злочину як менш небезпечний.

Питання про перевищення меж необхідної оборони нерозривно пов'язане з питанням про умови правомірності цієї оборони. Саме перевищення меж необхідної оборони логічно припускає наявність стану необхідної оборони, тому представляється необхідним коротко зупинитися на питанні про поняття необхідної оборони і умови її правомірності.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що необхідна оборона – це правомірні і суспільно корисні дії особи, зроблені на захист інтересів держави, громадських інтересів, здоров'я, особи або прав того, що обороняється або іншої особи від суспільно небезпечного посягання шляхом спричинення нападаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено явну невідповідність захисту характеру і безпеці посягання.

Умови правомірності акту необхідної оборони, що відносяться до посягання, зводяться до наступного: а) посягання має бути громадське небезпечним; б) посягання має бути наявним; в) посягання має бути дійсним.

Умови правомірності акту необхідної оборони, що відносяться до захисту, зводяться до наступного:

- а) допускається захист не лише своїх інтересів, але і державних і громадських інтересів, а також інтересів інших осіб;
- б) захист здійснюється шляхом спричинення шкоди тому, що зазіхає, а не третім особам;
- в) захист має бути своєчасним;
- г) захист не повинен перевищувати меж необхідної оборони.

Характер і небезпека посягання визначаються значущістю об'єкту, на який спрямовано посягання, способом посягання, мірою його інтенсивності (силою і нестримністю), застосованими знаряддями і засобами нападу, числом осіб, що беруть участь в нападі, стадією посягання (приготування, замах, юридично закінчений злочин), можливістю довести злочин до кінця, часом, місцем, усією обстановкою здійснення посягання і т. п.

Під явною невідповідністю захисту характеру і небезпеці посягання слід розуміти спричинення нападаючому явно непотрібної, надмірної, такої, що не викликається обстановкою тяжкої шкоди (зокрема, смерті або тяжких тілесних ушкоджень), коли той, що обороняється, удався до захисту такими засобами до методів, застосування яких явно не викликалося ні характером нападу, ні реальною обстановкою, і без необхідності завдав нападаючому тяжкої шкоди.

Перевищення меж необхідної оборони має передусім місце у випадках явної невідповідності між загрозливою шкодою і шкодою, що заподіюється обороною, у випадках різкої неспівмірності між цінністю, важливістю, громадським значенням інтересу того, що захищається і інтересу, що порушується обороною. Йдеться саме про різку неспівмірність між благом що захищається і благами, що порушуються обороною, а не взагалі про порушення висушеної вимоги співмірності благ при необхідній обороні. Вимоги про обов'язкову співмірність між заподіяною шкодою і шкодою запобігання привело б на практиці до неможливості прибігати у ряді випадків до необхідної оборони. При такому положенні не можна, наприклад, заподіяти тілесне ушкодження злочинцю, вбити особу, що намагається згвалтувати жінку, оскільки життя є ціннішим благом в порівнянні із статевою недоторканістю, і т. п. Ось чому помилковим є і висушене деякими авторами вимога, щоб шкода, заподіяна такими, що обороняються нападаючому, була мінімально можливою, необхідною для припинення нападу і, що нібито інакше, якщо той, що обороняється завдає нападаючому не мінімально можливої шкоди, достатньої в той же час для припинення нападу, а серйозніший, інтенсивність захист є перевищує інтенсивність напад. Тому тут матиме місце перевищення меж необхідної оборони.

Така вимога значно обмежує право громадян на необхідну оборону. У стані необхідної оборони у більшості випадків дуже скрутно визначити, яким має бути та "мінімальна шкода", спричинення якої буде "достатнім" для відбиття нападу. Важливо, щоб ця шкода не була різко неспівмірною в порівнянні з відверненою шкодою, а не "мінімально можливим". Насправді, важко вимагати від жінки, що захищається від згвалтування, щоб вона не вбивала насильника, а лише обмежилася спричиненням йому тілесних ушкоджень. Шкода, що заподіюється нападнику особою, що діє в стані необхідної оборони, може бути і значнішим в порівнянні з тією шкодою, настання якої було відвернене актом необхідної оборони.

Малоцінний інтерес, нікчемне благо не можна захищати шляхом спричинення нападаючому серйозної шкоди. Так, наприклад, вбивство особи, що намагається зірвати яблуко в чужому саду, повинне розцінюватися як вбивство з корисливих мотивів. Об'єкт, що в даному випадку захищається, настільки незначний, що посягання на нього позбавлене ознаки громадської небезпеки, отже, стан необхідної оборони відсутній, і заподіяння посягаючому шкоди потрібно розглядати як відповідний умисний злочин, нічого спільного не має з необхідною обороною.

Перевищення меж необхідної оборони має місце і у випадках явної невідповідності між способами і засобами захисту, з одного боку, і способами і засобами посягання - з іншого. Спосіб дії, застосований нападаючим, є однією з обставин, що визначають характер і не-

безпеку посягання. При посяганні на один і той же об'єкт ступінь громадської небезпеки в основному визначається виходячи із способу дії. Наприклад, грабіж, сполучений з насильством, не безпечним для життя і здоров'я потерпілого, характеризується більшою небезпекою в порівнянні з простим грабіжем. Істотне значення мають і засоби, застосовані нападаючим або тим, хто захищається. Озброєний напад є небезпечнішим в порівнянні з нападом неозброєним. Проте за певних умов і неозброєний напад (наприклад, нападаючий душить того, хто обороняється) по ступені небезпеки може не поступатися озброєному нападу. Велике значення має і спосіб застосування оборонних засобів. Загроза пістолетом і постріл з пістолета – різні по своїй небезпеці дії.

Для правомірної оборони зовсім не потрібно пропорціональність (абсолютній домірності) між способами і засобами захисту і способами і засобами посягання. Абсолютно неправильною є вимога, щоб той, хто обороняється захищався тією ж зброєю або тими ж способами, які застосовував той, хто зазіхає.

Неозброєний напад при конкретних обставинах може представляти для життя не просто споріднену небезпеку, запобігання якої за допомогою зброї цілком виправдане. Потрібно враховувати, що люди розрізняються за силою, спритністю, умінням володіти зброєю або оборонятися без зброї. Вимога користуватися при захисті тією ж зброєю, що і нападаючий, ставить того, хто обороняється в гірше положення, ніж злочинця. Окрім того, що не завжди можливо захищатися співвимірними засобами слід мати на увазі, що у того, хто захищається немає часу для роздумів, сумірні чи застосовувані ним способи та засоби захисту способам і засобам посягання. Засоби захисту можуть бути і більш ефективнішими.

Той, хто обороняється має право застосувати ті засоби і способи захисту, які в цих умовах найбільш придатні для оборони від посягання, з урахуванням, зрозуміло, характеру і небезпеки посягання, щоб не перевищити меж необхідної оборони. Проте явна невідповідність способів і засобів захисту способам і засобам посягання є перевищенням меж необхідної оборони.

Перевищенням меж необхідної оборони є і явна невідповідність інтенсивності захисту інтенсивності посягання. Під інтенсивністю посягання розуміється його сила, енергія, нестримність. Сила, енергія, нестримність оборонних дій характеризують інтенсивність захисту.

Якщо напад дуже сильний і стрімкий, такий, що його можна відобразити лише шляхом спричинення смерті або тяжкого поранення нападаючому, то це останнє не буде перевищенням меж необхідної оборони.

Захист може бути навіть інтенсивнішим, ніж посягання. У ряді випадків тільки такий захист може забезпечити успіх необхідної оборони. Висновок про те, чи мало місце перевищення меж необхідної оборони або ні, можна зробити лише в результаті ретельного аналізу конкретних обставин справи, особи яка зазіхає та яка обороняється. Треба враховувати співвідношення сил нападаючого і того, хто обороняється, можливості доведення нападаючим злочину до кінця, здібності та можливості посягання, хто обороняється до відображення, його душевний стан, кількість нападаючих і тих, які захищаються. Має значення вік, стать, стан здоров'я, фізична сила того, хто зазіхає та обороняється. Наприклад, для відображення нападу фізично сильного неозброєного чоловіка престарілою людиною або підлітком буде виправдано застосування в якості засобів захисту зброї або замінюючих його предметів і спричинення тяжкої шкоди нападаючому. Навпаки, для відображення нападу фізично слабкої людини людиною, що має достатню фізичну силу, застосування зброї може виявитися перевищенням меж необхідної оборони.

Важливе значення мають час, місце і уся обстановка в якій відбувається посягання. Напад, здійснений вночі у відлюдному місці, іноді вимагає рішучіших засобів захисту, ніж напад, здійснений вдень на людній вулиці.

Кількість осіб, що здійснюють суспільно небезпечне посягання, робить певний вплив на характер і способи захисту. Природно, що чим більше нападаючих, тим велику небезпеку

представляє посягання. Навіть у тих випадках, коли посягання здійснює одна особа, а інші спільники, не проявляючи активності, підтримують його лише морально своєю присутністю, небезпека посягання зростає.

Але приведені вище аргументи – це лише половина диспозиції даної кримінально-правової норми. Інша її частина полягає в умисному вбивстві при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця. Нам представляється, що Законодавцем внесені істотні доповнення до Кримінального кодексу в порівнянні з минулим Кримінальним кодексом України в частині перевищення меж необхідної оборони у випадках перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Необхідність існування вказаної норми обумовлюється тим фактом, що більша половина кримінальних справ про вбивства при перевищенні заходів необхідної оборони як раз і доводиться на категорію справ, пов'язаних із завданням шкоди злочинцеві при його затриманні. У кримінальному праві напрямок теорії і практики застосування вказаної норми тільки починаються, проте думається, що проблем з розробкою теорії великих складнощів у учених в області кримінального права не передбачається.

Питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за перевищення заходів необхідних при затриманні злочинця повинен вирішуватися за вище передбачуваною схемою, стосовно перевищення меж необхідної оборони. Частковими можуть бути ті факти, коли особа яка затримує злочинця вичерпало усі засоби для того, щоб наявними у нього доступними заходами зупинити злочинця, або його знешкодити, а спричинення тяжких тілесних ушкоджень або його вбивство було викликано в якості крайнього заходу в розумінні суб'єкта. Наприклад, нарядом міліції зупинений громадянин, за прикметами схожий з орієнтуванням прикмет вчиненого злочину. На законні вимоги пред'явити документи, громадянин з кишеня вихопив предмет схожий за формою на пістолет, і був застрелений міліціонером, який до цього привів свою табельну зброю у готовність. Перевіркою встановлено, що декількома хвилинами раніше слідуючи з роботи, вказаний громадянин вже двічі зупинявся аналогічними нарядами міліції для посвідчення особи, а предмет той, що нагадує зброю був усього лише непромокальний портсигар, де у нього зберігалися документи. Будучи у своїй більшості працівниками структур правоохоронних органів, можливо маючи при собі спеціальні засоби і вогнепальну зброю, вказані суб'єкти мають бути відповідно підготовлені як фізично, так і юридично. Ясність застосування зброї на поразки злочинця має бути представлена характером вчиненого злочину і ступенем небезпеки злочинця. Випадок, що розглядається вище, показує явне перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

І останнє, особа яка затримує злочинця, будь то громадянин або працівник правоохоронних органів, повинен до кінця вичерпати усі засоби для його фізичної або моральної ізоляції, інакше його дії розцінюватимуться як перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Схематичні такі основні ознаки, які повинні враховуватися при вирішенні питання про наявність або відсутність перевищення меж необхідної оборони або у випадках перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Зрозуміло, усі ці ознаки повинні враховуватися, в сукупності, що дозволить більш повно і усебічно з'ясувати питання про ступень відповідності захисту характера і небезпечності посягання.

Окрім перевищення меж необхідної оборони, що виразилося в явній невідповідності захисту характеру і небезпеці посягання, можливо виникне питання про перевищення меж необхідної оборони і не своєчасність оборони (перевищення меж необхідної оборони в часі).

Так зване перевищення меж необхідної оборони в часі не ув'язується з істотою самого поняття необхідна оборона. Річ у тому, що перевищення меж необхідної оборони може мати місце лише при захисті від готівкового посягання, коли особа, здійснюючи своє право на оборону, в той же час виходить за рамки допустимого захисту. У тих випадках, коли посягання ще не почалося або коли воно вже закінчилося, посягання в наявності немає, отже, немає і права на оборону, а там, де ще немає або вже немає стану необхідної оборони, не може бути і мови про перевищення її меж. Не можна порушити те, що не існує, не можна

перевищити те, чого немає. Тільки знаходячись в стані необхідної оборони, можна перевищити її межі. Ми вважаємо абсолютно правильною точку зору, про неспроможність конструкції так званого перевищення меж необхідної оборони в часі.

Визначення перевищення меж необхідної оборони, як явної невідповідності захисту характеру і безпеці посягання законодавства, також повністю виключає так званий ексцес оборони в часі (невчасність оборони). Законодавець не розглядає "несвоєчасну оборону" в якості виду перевищення меж необхідної оборони.

У тих випадках, коли особа завдає шкоди, в якійсь мірі обумовлений передбачуваним або вже закінченим посяганням, питання про відповідальність цієї особи повинне вирішуватися, на наш погляд, таким чином. Якщо суб'єкт усвідомлює, що посягання ще немає або що воно фактично вже закінчилося, і проте завдає шкоди, він повинен нести відповідальність за відповідний умисний злочин.

Список літератури:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.
2. Кримінальний кодекс України. – К.: Парламентське вид-во, 2001.
3. Кримінальний кодекс УРСР - науково-практичний коментар. – К. 1987 р.
4. Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. Професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ –Харків: 2001.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т.; за заг. ред. В.Я.Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
6. Курс кримінології: Підручник: у 2 книгах / За ред. О.М. Джузи. – К.: 2001.
7. Зелінський А.Ф. Кримінологія: Навчальний посібник / А.Ф. Зелінський. – Х.: 2000.

Помазан С.Г. Криміналістические проблемы расследования умышленных убийств при превышении пределов необходимой обороны либо в случае превышения мер, необходимых для задержания преступника / С. Г. Помазан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 442-446.

В статье рассматриваются вопросы криминалогической квалификации обстоятельств и способов умышленных убийств. Автор берет на себе смелость описания способов совершения умышленных убийств, учитывая современную структуру, криминальные обстоятельства места происшествия и уголовно-процессуальные решения.

Ключевые слова: убийство, умышленное убийство, механизм совершения преступления, необходимая оборона, превышение мер.

Pomazan S.G. Criminalistics of problem of investigation of intentional murders at exceeding of limits of necessary defensive or in excess of measures necessary for detention of criminal / S.G. Pomazan // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 442-446.

The article deals with the issues of criminological qualification of the circumstances and ways of premeditated murder. The author ventures to describe ways of committing premeditated murders, considering modern structure and criminal circumstances of the scene of action and crime solving.

Key words: murder, premeditated murder, the mechanism of the crime, necessary defense, excess of measures.